

νός διαμφισβητούνται ('). Τα στοιχεία ταῦτα, παρέχοντα τὴν πραγματικὴν εἰκόνα ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως καὶ τὴν κατὰστασιν τῶν βιαιμίδων αὐτῆς, εἶναι ἱκανὰ νὰ στηρίζωσι τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ἐκτίμησιν τῶν μεταγενεστέρων πρὸς τὰ ὑπὸ τούτων μαρτυρούμενα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ νὰ καλλιεργοῦν τὴν γονιμωτέραν περαιτέρω κατεύθυνσιν τῆς ζωῆς αὐτῶν.

β) Νὰ στηριχθῇ εἰς γεγονότα, ἅτινα ἐπιδράσαντα ἐπὶ τῶν μετὰ ταῦτα γεγονότων καλλιεργοῦν τὴν ἐνότητα τῆς ὅλης ἱστορικῆς ἐξελίξεως ('). Ἐπὶ τούτων θὰ ἐπανέλθωμεν περαιτέρω. ἼΙδη θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ τονίσωμεν μόνον ὅτι ἡ σκέψις τοῦ ἱστορικοῦ ἐντατικώτερον στρέφεται πρὸς τὰ γεγονότα αὐτά, δεδομένου ὅτι ἔχων οὗτος τὴν βίωσιν τῆς ἐπιρροῆς τούτων συνειδητοποιεῖ ὅτι ταῦτα παρουσιάζουν τὴν ἐνιαίαν ἀπόχρωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ κατὰ συνέπειαν δύνανται νὰ στηρίζωσι καὶ τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν. Προκρίνει δὲ ταῦτα διὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ οὐχὶ στηριζόμενος μόνον εἰς τὰς ἀτομικὰς αὐτοῦ κρίσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς κρίσεις σχετικὰς ἄλλων παλαιότερων ἢ καὶ μεταγενεστέρων ἐκείνων ἱστοριογράφων (').

Διεισδύει ἄρα ὁ ἱστορικὸς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος τὸ μὲν διὰ τῶν μνημείων, τὰ ὅποια ἐξ ἐκείνου προσερχόμενα διατηροῦνται εἰσέτι εἰς τὸ παρόν, τὸ δὲ διὰ τῶν γεγονότων, ἅτινα καλλιεργοῦν τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν αὐτοῦ.

Β'. ΜΕ ΠΟΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΘΑ ΕΡΜΗΝΕΥΣΩΜΕΝ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Ἐνωτέρω εἶδομεν ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων στηρίζεται εἰς ἐκεῖνο τὸ ὑλικόν, ὃπερ ἱκανοποιεῖ τὴν ἀπαίτησιν τῆς δημιουργίας ἱστορικῆς συνειδήσεως. Τοῦτο δὲ τὸ ὑλικόν διευκολύνει τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος.

Παρατηρήθη ἐν τούτοις ὅτι πολλάκις ἡ ἔρευνα τοῦ παρελθόντος δὲν γίνεται ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Διάφορα αἷτια ἢ ποικίλαι σκοπιμότητες γίνονται αἷτια ὥστε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα νὰ ἐξετάζωνται ἀπὸ διαφόρους ἀπόψεις.

Οὕτως ὑπάρχουν πολλοί, οἵτινες ἀρνοῦνται τὴν ὠφελιμότητα τῆς Ἱστορίας (Schopenhauer, Du Bois - Reymond, Max Nordau). Ἄλλοι θεωροῦν ὅτι ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι ἐπιστήμη, ἔχει ὅμως ἀξίαν, διότι δίδει π. χ. νόημα εἰς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἄγνωστα καὶ ἀδιὰ-

Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte. 1928, σ. 150.

(') Ὁμοίως σ. 14.

(*) Hans Jurgen Baden: Der Sinn der Geschichte. 1948, σ. 50, 54.

φορά, τὸ ὅποιον νόημα συμβάλλει εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπινου γένους⁽¹⁾. (Lessing: Geschichte als Sinngebung 'des Sinnlosen). Ἄλλοι τέλος — οἱ λεγόμενοι *μεταρρυθμισταί* — ἀρνοῦνται μὲν τὰς μέχρι τοῦδε ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τεθείσας βάσεις, ἐπιδιώκουν ὅμως βελτίωσιν μεθόδων καὶ θεωροῦν ὅτι θὰ ἐπιτευχθῆ τοῦτο διὰ τῆς συμβολῆς τῆς στατιστικῆς (H. Bourdieu) καὶ τῆς συμβολῆς τῶν μεθόδων τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν (August Comte) ἢ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως καλυτέρων κοινωνικο-ψυχολογικῶν μέσων ἐρεῦνης (Karl Lamprecht), ὁπότε οὕτω θὰ δυνηθῆ ἡ Ἱστορία νὰ λάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μεταρρυθμιστῶν ἐπίσης ἀνήκει καὶ ὁ Adolf v. Harnack, ὅστις ὠρισμένως μόνον πτυχὰς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου, ἰδίως θεολογικοῦ χαρακτῆρος, ἀξιοποιεῖ, καὶ ὁ Oswald Spengler, ὅστις πλαισιώνει τὴν ἱστορίαν μὲ ἀτοιχεῖα τῆς Λογικῆς τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Μεταφυσικῆς τῆς Ἱστορίας⁽²⁾.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων ἡ Ἱστορία ὡς περικλείουσα τὸ θησαύρισμα τοῦ παρελθόντος ἐκάστου λαοῦ καταδεικνύει καὶ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς ἀξίαν. Πολλὰ ζητήματα ἀποτελοῦντα περιεχόμενον αὐτῆς ἀσκοῦν εὐεργετικὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς λύσεως πολλῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς, ἐκ δὲ τῆς ἀνιδιοτελοῦς αὐτῶν κρίσεως ἐπιτυγχάνεται ὀρθὴ τομὴ εἰς τὴν δημιουργικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεῦνῃ γενικῶς παρέχει αὕτη μὲ τὰ διδάγματα τῆς πάντοτε τὴν ὀρθοτέραν διὰ τὴν ζωὴν κατεύθυνσιν.

Εἶναι ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ *ἱστορικὴ ἔρευνα* μὲ τὸ διάφορον πνεῦμα, τὸ ὅποιον διὰ τῶν οἰκείων ἱστορικῶν γεγονότων ἢ φυσιογνωμιῶν αὕτη δημιουργεῖ *στηρίζει πολλάκις διαφορῶς καὶ οὐχὶ σπανίως ἀντιτιθεμένας θεωρίας*. Κατανοοῦμεν δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ἐξῆς.

α) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ ἱστορικαὶ *ἀνθενταί* διαφοροποιοῦνται ὑπὸ τῶν συγχρόνων πολλάκις, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκομίζονται ἐκεῖθεν ἀξίαι καὶ περιεχόμενα, ἅτινα εἰνοοῦν τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις. Οὕτως ὁ *Σωκράτης* ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ὀρθολογισμοῦ καὶ Μυστικισμοῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ διάφορον τρόπον ἠερμηνεύθη καὶ κατορθοῦται μὲ τοῦτο νὰ ἀναγνωρίζωνται ὡς ὀρθαὶ δύο ἀντίθετοι περὶ αὐτοῦ εἰκόνας. Ἀλλὰ τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς τὴν διαφοροποίησιν αὐτοῦ⁽³⁾.

β) Ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα γίνεται *ὄργανον διαφορῶν ἐπιδιώξεων*. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν προκαλεῖ μόνον διαφοροποίησιν τοῦ νοήματος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἢ τῶν ἱστορικῶν φυσιογνωμιῶν, ἀλλὰ καὶ διαστροφήν καὶ

(1) Νικ. Λούβαρι: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας 1933 Β. σ. 110

(2) Paul Wetzel: Vom Wesen und Sinn der Geschichte. II σ. 9.

(3) Πμέτερον: Die Stufen der Wertgerichtetheit im Wandel der Kulturformen und = Gebilde. 1937, σ. 38 - 52.

παρερμηνείαν τούτων. Ἡ σύγχρονος ζωὴ εἶναι πλουσία εἰς τοιαῦτα παραδείγματα. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐρεῦνης ὀδηγεῖ, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς δημιουργίαν ἀδικιῶν, αἵτινες μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐρεῦνης καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἠθικῆς σημασίας καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν δύνανται νὰ ἐξουδετερωθῶσι.

γ) Τέλος καὶ ἡ *ἱστορικὴ ἐπισκόπησις* τοῦ θέματός μας καταδεικνύει ὅτι κατὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου διαφορετικαὶ ἀπόψεις ἐπεκρίθησαν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ. Οὕτω κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἐξ αἰτίας τῆς στρουφῆς τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἀναζητοῦνται ἐκεῖθεν παραδείγματα ζωῆς (*exempla vitae*) διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς συγχρόνου ζωῆς. Κατὰ τὴν μετατροπὴν ἐπίσης τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος εἰς γραφειοκρατικὸν ἀναζητοῦνται ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ μορφαὶ ζωῆς ἐκ τῶν προγενεστέρων γενεῶν, διὰ νὰ ἀποτελέσωσιν αὗται πρότυπον μορφώσεως καλῶν ὑπαλλήλων. Σήμερον, ὁπότε σημειοῦται καμπὴ καὶ εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ III' αἰῶνος ἐμπεριστεύσεως θεωρίας, καθ' ἣς ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἦτο συνυφασμένη μὲ μεταφυσικὰς δυνάμεις, ἡ ἐρευνα τῆς ἱστορίας παρουσιάζει τὴν ἐποχὴν τῆς *θετικῆς ἱστοριογραφίας*, καθ' ὅσον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι ἀπηλλαγμένον ἀπὸ μεταφυσικὰ προβλήματα καὶ ἄλλα ἀνωφελῆ στοιχεῖα. Ἐπιζητεῖται δηλονότι κατὰ ταύτην τὴν ἱστοριογραφίαν ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ὡς ταῦτα παρουσιάζονται καὶ οὐχὶ ὅπως αἱ μεταφυσικαὶ ἀντιλήψεις θέλουν νὰ τὰ ἐρμηνεύσωσι.

Γεννᾶται ὁμως ἤδη τὸ ζήτημα: *Ἐφ' ὅσον τόσαι διαφοροποιήσεις ἀναφαίνονται, ποῖον πνεῦμα διέπει πραγματικῶς τὴν Ἱστορίαν;* Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ Ἱστορία ἀσκεῖ εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν μεταγενεστέρων. Αἱ παρερμηνεῖαι συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὴν ἀμβλυνσιν τῆς ἀξίας τῆς Ἱστορίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πρέπει ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ παρερμηνεῖαι νὰ ἐξουδετερωθῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα νὰ κριθῶσι μὲ *φιλοσοφικὸν πνεῦμα*, ἥτοι μὲ πνεῦμα, ὅπερ δίδει εὐρυτέραν καὶ ἀσφαλῶς οὐχὶ ἐπιπολαίαν σημασίαν εἰς αὐτά.

Τὴν ἀποψιν ταύτην ἀσπαζόμενος καὶ ὁ Kant τονίζει⁽¹⁾, ὅτι ἡ Ἱστορία παρουσιάζει τὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ἀναλαμβάνει γενικῶς ὁ ἀνθρώπος διὰ νὰ ἀνυψωθῇ πέραν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ καταστάσεως. Ἡ δὲ προσπάθεια αὕτη δημιουργεῖται ὑπ' αὐτοῦ οὐχὶ ἀπὸ ἐξωτερικὰς αἰτίας οὐδὲ ἀφαιρέτως ἀλλ' ἀπὸ ἀνάγκης καὶ σκοπούς, τοὺς ὁποίους οὗτος συνειδητοποιεῖ καὶ οἱ ὁποῖοι δονοῦν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, διότι ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἔφεσιν αὐτοῦ ν' ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸν δεσμὸν τοῦ φυσικοῦ πλαισίου. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν προκαλεῖ πολλάκις νέας ὑποχρεώσεις καὶ νέους δεσμούς, ἐπιτυγχάνονται ἐν τούτοις ἐκάστοτε σταθμοί, οἵτινες παρουσιάζουν βαθμὸν τινα ἐλευθερίας μείζονος τῆς καταστάσεως τοῦ προηγουμέ-

(1) Georg Simmel: Die Probleme der Geschichtsphilosophie. 1907. Πρόλογος.

νοί σταθμοῦ. Οὕτω συνειδητοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐκάστοτε τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ καὶ ὅ,τι ἐκάστοτε κερδίζει ἔναντι τῆς προτέρας καταστάσεως αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς Ἱστορίας. Τὸ περιεχόμενον ἄρα τῆς Ἱστορίας πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ διὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκείνου πνεύματος, τὸ ὁποῖον προσιδιάζει πρὸς τὰς τάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Ἄσφαλῶς δὲ τὸ πνεῦμα τοῦτο δὲν ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν *ἱστορικὴν πραγματικότητα*. Διότι περιλαμβάνουσα αὕτη περιεχόμενον προσδιοριζόμενον μὲ τὸ γνῶρισμα τῆς *γνησιότητος* ἀναφέρεται εἰς ἐκεῖνα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς μας καὶ τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν σημασίαν τούτων.

Καταξιοῦνται βεβαίως μὲ τὴν πίστιν ταύτην ὠρισμένα μόνον ἱστορικὰ γεγονότα ὡς συναπαρτίζοντα τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα καὶ τοῦτο φανερώγει πάλιν ὅτι *σκοπιμότης* τις διέπει τὴν σκέψιν τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ ἐρμηνευτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος. Ἡ σκοπιμότης ὅμως αὕτη, ὡς καὶ περαιτέρω θὰ ἐξετάσωμεν, ὁδηγεῖ οὐχὶ εἰς διαστρέβλωσιν ἢ παρερμηνείαν τοῦ νοήματος τῆς Ἱστορίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς *γνησίας ἱστορικῆς πραγματικότητος*, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν τροφοδοτεῖται καὶ τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα τῆς κοινωνικῆς ὁλότητος.

Ἡ ἐρμηνεία συνεπῶς τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος ἐπιτυγχάνεται διὰ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ἑναρμονιζομένου πρὸς τὰς τάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τῆς γνησίως κινουμένης.

Γ'. ΜΕ ΠΟΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΕΙ Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟ ΓΝΗΣΙΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΥΛΙΚΟΝ

Πρέπει δηλαδὴ νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ποῖα στοιχεῖα λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ ἱστορικός, διὰ νὰ θεωρῆ ὅτι τὸ ἱστορικὸν ὑλικόν, ὅπερ χρησιμοποιεῖ, ἀποδίδει τὴν γνησίαν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μνημονευθέντων συνάγεται ὅτι ὁ ἱστορικός πρέπει νὰ ἐνεργῆ ὡς ἑξῆς :

α) Ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν ἱστορικῶς παραδεδομένων γεγονότων ἐξασκεῖ *ἐπιλογὴν* τινὰ συγκρατῶν διὰ τὴν ἱστοριογραφίαν ἐκεῖνα μόνον τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα ἔχουν *μεγαλυτέραν ἀξίαν* (1). Προσδιορίζεται δὲ ἡ ἀξία αὕτη ἐκ τῶν ἑξῆς :

α) *Ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς*. Τὰ γεγονότα δηλονότι ἐκεῖνα, ἅτινα διαδηλώνουν τὴν *ἀπόχρωσιν* τῆς *ἐθνικῆς ζωῆς* ἐνὸς λαοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐντάσεως ἢ διαρκείας αὐτῶν, ἀποτελοῦν τὸν κορ-

(1) Κ. Β ο υ ρ β ἔ ρ η : Τὸ πρόβλημα τοῦ μιλήματος τῆς Ἱστορίας, 1936, σ. 14.

μόν του ιστορικού περιεχομένου και ὡς ἐκ τούτου προσαδιορίζουν χαρακτηρι-
ριστικώτερον τὸ ιστορικὸν γίνεσθαι.

b) *Ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ.* Καὶ τὰ
γεγονότα ἐπίσης ἐκεῖνα, ἅτινα δημιουργοῦνται κυρίως ἀπὸ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς
ζωῆς τοῦ λαοῦ, καταξιώνει ὁ ἱστοριογράφος, διότι διὰ τούτων διαδηλοῦνται
ποῖα κίνητρα δονοῦν ἰδίᾳ συναισθηματικῶς τὰς ψυχὰς τῶν ἐπὶ μέρους ἀτό-
μων. Διὰ τοῦτο γεγονότα ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος διαδραματι-
σθέντα καὶ οὐδόλως πρὸς τὴν ψυχὴν τούτων προσιδιάζοντα οὐδόλως τὴν
σκέψιν τοῦ ἱστορικοῦ ἀπασχολοῦν καί, ἐφ' ὅσον ταῦτα οὐδένα ἱστορικὸν
ἀντίκτυπον ἔχουν προκαλέσει, μὲ παροδικὴν σημασίαν ὑπ' αὐτοῦ προσβλέ-
πονται.

c) *Ἀπὸ τὴν ἐπενέργειαν αὐτῶν τῶν γεγονότων ἐπὶ τῶν μετέπειτα
ἱστορικῶν γεγονότων.* Τὸ γεγονὸς δηλονότι ὅτι ὠρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα
ἐξασκοῦν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς μετέπειτα ἱστορικῆς ζωῆς καταδεικνύει ὅτι αὐτὰ
ἐνέχουν ἱστορικὴν σημασίαν καὶ ἔχουν ἀντίκτυπον ἐπὶ τοῦ βίου τῶν λαῶν.
Διὰ τοῦτο ὁ ἱστοριογράφος ἐπιλέγει ταῦτα διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς Ἱστορίας.

Εἶναι ὅμως ἐπιβεβλημένον — διὰ νὰ κινῆται εὐστόχως ὁ ἱστορικὸς
βάσει τῶν ὡς ἄνω αἰτημάτων πρὸς ἐξεύρεσιν κατόπιν ἐπιλογῆς τοῦ καταλλί-
λου ἱστορικοῦ ὕλικου — νὰ διέπεται ὑπὸ τῶν κάτωθι :

a) Νὰ ἔχη *φιλοσοφικὴν διορατικότητα* πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς
καὶ γνησίου ὕλικου.

b) Νὰ ἔχη *ψυχικὴν δυναμικότητα* διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν σκοπέ-
λων, οἵτινες ἀναφαίνονται κατὰ τὴν ἱστορικὴν του ἔρευναν.

c) Νὰ ἔχη τὴν *ικανότητα νὰ ἐρμηνεύη* τὰ πολιτικά, ἀνθρωπολογικά,
προϊστορικά, ἐθνολογικά, κοινωνιολογικά κλπ. στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ γεγο-
νότος, ὥστε ἡ κρίσις αὐτοῦ νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγμα-
τικότητα.

Οὕτω μὲ τὰ ἐφόδια ταῦτα θὰ ἔχη ὁ ἱστορικὸς τὴν ἰκανότητα νὰ συμ-
πληρώσῃ νὰ κενὰ τῶν παραδεδομένων καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸν ἱστορικὸν
ροῦν τῆς κοινωνικῆς ὀλότητος. Διότι, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ
βίου τοῦ παρελθόντος διὰ τῶν παραδεδομένων στοιχείων τμήματα μόνον
συνειδητοποιοῦμεν. Ὁ ἐξοπλισμὸς ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ διὰ τῶν ὡς ἄνω
ἐφοδίων καὶ ἡ οἰκείωσις αὐτοῦ μὲ τὸ ἱστορικὸν ὕλικόν παρέχει εἰς αὐ-
τὸν τὴν ἰκανότητα νὰ κατανοῇ ὀλόκληρον τὴν συνοχὴν τῆς ἐξελίξεως τοῦ
ἱστορικοῦ βίου καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ συμπληρώσῃ τὰ παρουσιαζόμενα κενά.

β) Ἐπὶ παντός ἱστορικοῦ γεγονότος *ἐξακριβώνει τὰ αἷτια καὶ τὰ
ἐπακόλουθα τούτων.* Πρόθεσις δὲ τούτου εἶναι νὰ ἀποκομίσῃ ὠρισμένα πρὸς
τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ προσιδιάζοντα διδάγματα διὰ τὸ μέλ-
λον. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον, ὅτι εἰς τὴν Ἱστορίαν δὲν παρουσιάζεται ἐπα-
νάληψις γεγονότων, ὥστε ἐκ τῶν παλαιότερων ἐξελίξεων νὰ συνάγονται συμ-
περάσματα διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τῶν νεω-

τέρων εξέλιξεων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἐὰ ἱστορικά γεγονότα δὲν παραλληλίζονται πρὸς ἀλλήλα καὶ πᾶσα ἐποχὴ ἔχει ἴδιον περιεχόμενον καὶ ἴδιον θέμα διὰ τὴν Ἱστορίαν⁽¹⁾. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν μοναδικότητα τῆς εξέλιξεως τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ *ἀνακλύπτουν διδάγματα διὰ τὸν λαόν*, διότι διὰ τῶν ἐκτιθεμένων ἱστορικῶν γεγονότων *καταδεικνύεται ἡ ἰδιοτυπία τῆς ψυχῆς* αὐτοῦ, ἥτις διὰ τῶν γεγονότων τούτων μαρτυρουμένη παραμένει ἀναλλοίωτος. Οὕτως ὁ μελετητῆς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποκομίζει διδάγματα σχετικῶς μὲ τὴν τόλμην τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἥτις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν συγχρόνων προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν τῆς οἰκουμένης.

γ) Περιλαμβάνει ὁ ἱστοριογράφος ὄχι μόνον τὰ πολιτικὰ ἢ πολεμικὰ γεγονότα ἀλλὰ καὶ πᾶσας τὰς *πτυχὰς τῆς πνευματικῆς ζωῆς*, καταξιόνων αὐτὰς τὸ μὲν κατὰ τὴν *σημασίαν*, τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε παρουσιάζουν, τὸ δὲ κατὰ τὴν ἀπόχρωσιν, τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ ἱστορικὴ ζωὴ. Διότι ἡ ἰδιοτυπία τοῦ χαρακτήρος τοῦ λαοῦ οὐδέποτε ἀφήνει ἀνεπηρέαστον τὴν πολιτιστικὴν αὐτοῦ δημιουργίαν.

δ) Ἄναζητεῖ τὸ *πλάτος τῆς Ἱστορίας εἰς ὄλους ἐκείνους τοὺς λαούς, οἵτινες κατέχονται ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἱστορικὴν συνείδησιν*. Ἐκ τῶν ἐξῆς δὲ *συμπτωμάτων* διακριβώνει ὁ ἱστοριογράφος τὴν κοινὴν ταύτην *συνείδησιν*⁽²⁾.

α) Ἄπὸ τὴν *κοινὴν κατανόησιν τῶν ἐπιτελεσθέντων γεγονότων*. Διότι οἱ λαοί, οἵτινες ἔχουν *κοινὴν ἱστορικὴν συνείδησιν*, ἀναγνωρίζουν, θαυμάζουν καὶ ἐκτιμοῦν ἀπὸ κοινοῦ ὅ,τι σημαντικὸν ὑπάρχει καὶ τοῦναντίον ἀπὸ κοινοῦ περιφρονοῦν τὰ μὴ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν των εὐνοοῦντα στοιχεῖα.

β) Ἄπὸ τὸν *κοινὸν ἀγῶνα*, τὸν ὁποῖον καταβάλλουν διὰ τὴν ἀντίθησιν τοῦ βίου αὐτῶν. Καὶ ναὶ μὲν ἀναφαίνονται πολλάκις μεταξὺ τούτων ἀντιθέσεις, αὗται ὅμως δὲν ὀδηγοῦν εἰς διάστασιν καὶ ἀφάνειαν τοῦ κοινοῦ αὐτῶν δεσμοῦ, ἀλλὰ τοῦναντίον εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ κρείττονος. Διότι διὰ τῶν ἀντιθέσεων τούτων κατὰ τὴν γνησίαν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν σφυρηλατεῖται ἡ *διαλεκτικὴ κίνησις* πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ καλυτέρου.

γ) Ἄπὸ τὴν *δημιουργικὴν θέλησιν τῶν κεκλημένων πρὸς τοῦτο προσώπων*. Καὶ ὅσον ἡ ἔντασις τῆς δράσεως αὐτῶν εἶναι σοβαρωτέρα, τόσον καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις παρουσιάζεται ἀξιολογωτέρα. Διότι αἱ *φυσιογνωμίαι* αὗται δὲν διαθέτουν μόνον τὰς ἰδίας δυνάμεις αὐτῶν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ ἀλλὰ συναγείρουν καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων πρὸς τὴν ἰδίαν ἱστορικὴν πορείαν.

ε) Ἐὖλος πρέπει ὁ ἱστορικὸς νὰ ἔχη τὴν *βίωσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων*⁽³⁾. Ἐπειδὴ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ οὐ-

(1) Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte. 1928, σ. 17.

(2) Heinz Heimsoeth: Geschichtsphilosophie. 1948, σ. 80 - 84.

(3) Jules Michelet: Memoire. 1831.

δεις δύναται νὰ τὰ συνειδητοποιήσῃ ὑπὸ τὴν ἀπολύτως πραγματικὴν μορφήν αὐτῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ στηριζώμεθα εἰς τὰς βιώσεις τούτων. Αἱ βιώσεις βεβαίως ἀναφέρονται εἰς γεγονότα τοῦ παρόντος. Ἐὰ ἱστορικὰ ὅμως γεγονότα ὡς δημιουργήματα τῆς πνευματικῆς ψυχῆς ἔχουν τὸν ἀντίκτυπον καὶ εἰς τὸ παρόν. Εἰς τὸ πνευματικὸν ἄρα παρὸν ἐνυπάρχει καὶ τὸ παρελθόν (¹). Ἡ βίωσις συνεπῶς τοῦ παρελθόντος ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς γεφύρας τοῦ ἐν τῷ παρόντι ἀντικτύπου ἐκείνου, τὸ δὲ διὰ τῆς συχνῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἱστορικὸν κόσμον. Ἡ ψυχὴ τότε τοῦ ἱστορικοῦ πλαισιώνεται ἀπὸ τὰς δυνάμεις ἐκείνας, αἵτινες κυριαρχοῦν εἰς τὴν πορείαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ὑπὸ τὴν πλαισίωσιν ταύτην κατανοεῖ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὡς ὑπὸ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν ἐνότητά των σφυρηλατῶν οὕτω διὰ τῆς ἱστοριογραφίας τὴν κοινὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ λαοῦ. Τοῦτο δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι ὁ ἱστορικὸς ὡς ἱστοριογράφος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποστηρίξῃ ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες πόρρω ἀπέχουν ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ συχνὴ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου. Τοιαύτη καθαρῶς ὑποκειμενικὴ θεώρησις, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, καταστρέφει τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ὡς ἀκριβῶς καταστρέφει ταύτην καὶ ἡ ἐσκεμμένη πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἄλλοτρίων σκοπῶν διαστρέβλωσις τούτων. "Ἄν ὅμως ἡ ὑποκειμενικότης κατακρίνεται, τοῦναντίον ἡ ἐθνικότης τῆς συνειδήσεως, ἣτις ἔχει καλλιεργηθῆ ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν βίωσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καταξιώνεται (²), διότι αὕτη καὶ τὴν ἀστοχον ὑποκειμενικότητα ἐξουδετερώνει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἱστοριογράφον καθιστᾷ φορέα τῆς ἐθνικῆς πραγματικότητος. Διότι δὲν παρουσιάζει οὕτως αὐθαιρέτους δοξασίας, ἀλλὰ πλήρη κατανόησιν τῆς πραγματικότητος.

Ὅταν συνεπῶς ὁ ἱστορικὸς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἱστορικῶν γεγονότων προκρίνῃ διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας ὅσα παρουσιάζουν μεγαλυτέραν ἀξίαν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ καὶ ἐρμηνεύῃ αὐτὰ κατὰ τρόπον ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ καὶ ὅταν θεωρῇ τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν τοῦ παρελθόντος ὑπὸ τὴν γνησίαν ἀπόχρωσιν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἐρμηνεύῃ δὲ τὴν δημιουργίαν ταύτην ὡς ἔργον πάντων τῶν λαῶν, οἷτινες διέπονται ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ ὅταν τέλος ὁ ἱστορικὸς κινήται μὲ ἰσχυρὰς βιώσεις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τότε τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας θὰ ἀποδίδῃ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Τότε τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας θὰ κοσμήῃ ὕλικόν, ὅπερ πάντα τὰ ἄτομα τοῦ

(¹) Johannes Kohn: Die Wahrheit der Geschichte und die Gestalt der wahren Geschichte. 1947, σ. 13.

(²) Benedetto Croce: Zur Theorie und Geschichte der Historiographie. 1915, σ. 241.

αὐτοῦ λαοῦ θὰ συνενώνη ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ τὸν αὐτὸν συναισθηματικὸν δεσμόν, ὅστις θὰ προσδιορίζῃ τὰ ἰδανικὰ τῆς ζωῆς τούτου. Τότε ἡ πνευματικὴ δημιουργία τῶν ἀτόμων ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ὑλικοῦ θὰ σφουρηλατῇ τὴν ἐνότητα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, αἱ γενεαὶ διὰ μέσου τούτου θὰ ἐπικοινωνῶσι μεταξύ των πνευματικῶς, αἱ παραδόσεις θὰ μεταδίδωσι τὸ ὑλικὸν τοῦτο ὡς ἐθνικὸν ἀγαθόν, οἱ ἀπόδημοι ὑπὸ τὸν συμβολισμόν του θὰ δοκιμάζωσιν ὑπερηφάνειαν καὶ εἰς πάντας θὰ καλλιεργῆται ὑπ' αὐτοῦ ἡ *γνησία ἐθνικὴ συνείδησις*.

Δ'. ΠΟΙΑΝ ΣΧΕΣΙΝ ΕΧΕΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟΝ

Γεννᾶται ἤδη τὸ ζήτημα: "Ἐχει ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης σχέσιν μὲ τὸν χρόνον ἢ εἶναι ἄχρονος; "Ὅ,τι βεβαίως ἐπιτελεῖται, ἐπιτελεῖται, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐν χρόνῳ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ νοήσωμεν τὴν πραγματικότητα ταύτην ὡς ὑπόστασιν καὶ δημιουργίαν τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ λαοῦ χωρὶς τὴν συμβολὴν τοῦ χρόνου; *Δυνάμεθα νὰ ἀπομονώσωμεν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τὸν χρόνον*, ὡς τοῦτο ἐπιτυγχάνομεν εἰς τὰ φυσικὰ γεγονότα;

Ἡ ἀπομόνωσις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἀπὸ τὸν χρόνον δὲν εἶναι δυνατὴ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α) Διότι ἂν εἰς τὴν φύσιν ἡ φυσικὴ πραγματικότης ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ἐνθὰ νοεῖται καὶ ἡ συμβολὴ ὠρισμένου χρόνου καὶ χώρου, καὶ ἀποτελῇ κατόπιν ὑπόθεσιν τῶν ἐργαστηρίων, εἰς τὴν *ἱστορικὴν πραγματικότητα τοῦτο δὲν εἶναι νοητόν, διότι εἰς ταύτην ὑπάρχει ἡ διάστασις τῆς ζωῆς, ἣτις ὄχι μόνον νοεῖται ἐν τινι χώρῳ ἀλλὰ καὶ συνδέεται μὲ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον τ.ε. μὲ τὸν διαρκῆ χρόνον*. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὠρισμένα στοιχεῖα, ὡς τὰ γνωρίσματα μιᾶς φυλῆς κ.τ.τ., ἅτινα δύνανται νὰ ἀπομονωθῶσι καὶ νὰ ἀποτελέσωσι περιεχόμενον ἄλλων ἐπιστημῶν, ἡ ἱστορικὴ ὅμως πραγματικότης ἀπαξ ἐπιτελουμένη ἀκολουθεῖ πορείαν ἐν χρόνῳ διαδηλουμένην.

β) Διότι τὰ *ἰδανικά*, ἅτινα γοητεύουν ἐκάστοτε τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, *παρουσιάζουν τὴν ἀπόχρωσιν τοῦ χρόνου*. Ἐὰ ἰδανικά ταῦτα ἀποτελοῦν ἐκάστοτε τὴν συνισταμένην τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐκ τῶν αἰτημάτων τῆς ἐποχῆς βλέψεων καὶ πόθων τῶν ἀτόμων καὶ οὕτως ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὰ γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς.

γ) Διότι ὁ χρόνος *συνειδητοποιεῖται κυρίως μόνον διὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων*. Ὅμιλοῦμεν περὶ Μεσαίωμος ἢ περὶ Ἀναγεννήσεως καὶ τὴν διαφορὰν τῶν ἐποχῶν τούτων ἐκ τοῦ παρόντος χρόνου μόνον διὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων αὐτῶν κατανοοῦμεν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ χρόνος, ὅστις ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας εἶναι ἄγνωστος. Ἀλλὰ τοῦτο πιστοποιεῖ πάλιν ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συνυφαίνονται μὲ τὸν χρόνον.

Δὲν νοεῖται συνεπῶς ἱστορικὸν γεγονός χωρὶς τὴν συμβολὴν τοῦ χρόνου.

Δὲν σημαίνει ὁμῶς τοῦτο ὅτι ὁ χρόνος καὶ ἡ Ἱστορία εἶναι ταυτόσημα. Ἡ διάκρισις μεταξύ των καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἑξῆς:

- α) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀρχαιότερος τῆς Ἱστορίας,
- β) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ χρόνος καθ' ἑαυτὸν δὲν ἔχει τίποτε τὰ ἱστορικόν,
- γ) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὅ,τι ἀξιόλογον γίνεται ἐν τῇ συμβολῇ τοῦ χρόνου, τοῦτο παύει κατόπιν νὰ θεωρῆται χρονικὸν καὶ ἀποβαίνει ὑπερχρονικὸν ἰσχυρὸν καὶ παραδειγματίζον πάσας τὰς μετέπειτα γενεάς (¹).

Τὸ σύστημα ἄρα τοῦ χρόνου διαφέρει ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Ἱστορίας. Προκαλεῖται ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν συνύφανσιν τοῦ χρόνου πλεονεκτικὴ συνέπεια διὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ δὴ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α) Διότι συνειδητοποιοῦνται σαφέστερον τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ ροὴ τοῦ χρόνου ἐπιτρέπει εἰς τὸν παρατηρητὴν νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἀξίαν τῶν μεγάλων γεγονότων καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν προσωπικοτήτων, ἰδίᾳ ὅταν αἱ σύγχρονοι τῶν γεγονότων αὐτῶν συνθῆκαί τῆς ζωῆς δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἀποσαφήνισιν τῆς ἀξίας τούτων.

β) Διότι διαπιστοῦται ὁ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τεθειμένος σκοπός. Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἱστορικὴ διαδρομὴ δὲν εἶναι διαδοχὴ ἱστορικῶν γεγονότων τυχαίως ἐπιτελουμένων ἀλλὰ δεοντολογικὸς συντονισμὸς προσπαθειῶν πολλῶν πολλάκις γενεῶν, αἵτινες βαθμηδὸν ἐπιτυγχάνουν τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν. Ἐξ αἰτίας τῶν προσπειθειῶν τούτων τὸ παρὸν τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μέλλοντος καὶ ἀπὸ τὴν ἐξυπηρέτησιν ταύτην ἀξιολογεῖται καὶ τὸ ἴδιον (²). Ἐὰν δὲ ἐπὶ μέρους ἱστορικὰ γεγονότα, αἵτινα προσδιορίζουν τὸν βαθμὸν καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν σκοπῶν τούτων, ἔχουν ἐκ τούτου καὶ τὴν ἀντίστοιχον ἀξίαν των. Κατὰ ταῦτα οἱ πεπερασμένοι ἐντάσσονται εἰς τὴν πορείαν πρὸς τὸ ἄπειρον οὐχὶ διὰ νὰ ἀπαμβλυνθῇ ἡ ἀξία τῶν πράξεων αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ προσανατολίζεταί ἡ δρᾶσις αὐτῶν ἀπὸ ἰδεώδη, αἵτινα προσδιορίζουν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ὁ χρόνος τότε γίνεται αἰτία νὰ διαγιγνώσκειται ἡ ἀξία τῶν γεγονότων καὶ τὰ πεπερασμένα ὑπερβαίνοντα τὰ ὅρια αὐτοῦ νὰ συνδέωνται μὲ τὸ ἄπειρον, ἐνθα εὐρίσκουν καὶ τὸ νόημά των.

(¹) Hans Jurgen Baden: Der Sinn der Geschichte. 1948, σ. 281 - 285.

(²) Carl Buchheim: Wahrheit und Geschichte. 1950, σ. 16.

4. ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟΣ ΑΛΛΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΑΣ

Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἔχει σχέσιν μὲ πάσας τὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ἔχουν ὡς ὑπόθεσιν τὴν πορείαν τῆς ζωῆς τῶν λαῶν ἢ τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτως ἡ Ἐθνολογία, ἡ Βιολογία, ἡ Γραμματολογία κλπ. ἔχουν περιεχόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἄσχετα μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Μεγαλυτέραν ὅμως σημασίαν δι' ἡμᾶς παρουσιάζει ἡ σχέση αὐτῆς πρὸς τὴν *Ψυχολογίαν*, τὴν *Κοινωνιολογίαν*, τὴν *Ἠθικὴν* καὶ τὴν *Θρησκείαν*. Διὰ τοῦτο ἐρευνῶμεν τὴν σχέσιν ταύτην δι' ὀλίγων κατωτέρω, προκειμένου οὕτως νὰ συνειδητοποιήσωμεν σαφέστερον τὸ περιεχόμενον τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ

Ἡ σχέση τούτων καταφαίνεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρώτη ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν, τὰ ὅποια κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι προϊόντα σκέψεων καὶ βουλήσεων ἡτοι τῶν βιωμάτων τῶν ἀνθρώπων, τὰ ὅποια ἐρμηνεύονται ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα προέρχονται ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, διότι τότε ἡ ἀνθαιρεσία ἴσως θὰ ἀπετέλει σύνθητες φαινόμενον τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῶν. Τοῦναντίον σημαίνει ὅτι ἐφ' ὅλων τῶν αἰτίων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἐκ τῶν φαινομένων τῆς Φύσεως προκαλουμένων, ἡ βούλησις τῶν ἀνθρώπων, τῶν κατὰ σκοποὺς κινουμένων, δίδει διὰ τῶν βιωμάτων καὶ τῆς εὐσυνειδήτου δράσεως αὐτῶν τὸν χαρακτήρα τῆς προσωπικῆς συμβολῆς, ἥτις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἢ χωρὶς τὸν ψυχικὸν παράγοντα. Οὐχὶ συνεπῶς ἡ ἀνθαιρετος ψυχικὴ παρόρμησις, ἀλλὰ τὸ φρόνημα καὶ ἡ κατὰ καταλλήλους προσανατολισμοὺς κίνησις τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν αἰτίαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἐξετάζονται ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν *βιωμάτων* ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας.

Προκειμένου συνεπῶς ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας νὰ ἀξιολογήσῃ καὶ κρίνῃ τὰς αἰτίας καὶ τοὺς φορεῖς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πρέπει νὰ στηριχθῇ εἰς τὰ πορίσματα, τὰ ὅποια ἡ Ψυχολογία, ἡ ἐλέγχουσα τὴν ἔντασιν τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος, παρέχει. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἡ Ψυχολογία κρίνει τόσον βαθύτερον καὶ ἀσφαλέστερον ὅσον περισσότερο ὁ ψυχολόγος - ἱστορικὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ ἱστορικὸν ὕλικόν καὶ κατανοεῖ τοὺς παράγοντας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων (1).

(1) Νικ. Βλάχου: Ἡ σχέση τῆς Ἱστορίας πρὸς τὴν Ψυχολογίαν. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1954 - 1955, σ. 165.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι μεταξὺ τούτων ὑπάρχει σαφὴς διαίκρισις, διότι ἢ μὲν πρώτη ἐξετάζει πῶς κατευθύνεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς δημιουργίαν ἀξιών, ἢ δὲ δευτέρα πῶς διαρτηροῦται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ. Ἐν τούτοις οὔτε ἡ ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας εἶναι καταληπτὴ ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς κοινωνικῆς ὑφῆς, δεδομένου ὅτι καὶ ἡ μορφή τῆς Κοινωνίας ἀποτελεῖ περιεχόμενον τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, οὔτε καὶ ἡ κοινωνικὴ σύνθεσις ἀγνοεῖ τὴν ἔφεσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἰδεῶδες, δεδομένου ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι νοητὸς ἄνευ τοῦ μόχθου τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ὅθεν ἀμφότεραι ἀλληλοεξυπηρετοῦνται εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῶν.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗΝ

Ἰδιάζουσα εἶναι ἡ σχέση τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας πρὸς τὴν Ἠθικὴν. Διότι ἂν ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἐξετάζη τὴν κίνησιν τῶν λαῶν πρὸς προσανατολισμούς, οἵτινες ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἔναντι τῶν δεσμῶν γενικῶς τῆς Φύσεως, ἢ πραγματοποίησιν αὐτῆ δὲν εἶναι δυνατὴ, ἂν τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα δὲν προσαρμόζωνται διὰ τῆς δράσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν. Ἡ προσαρμογὴ ὅμως τῶν ἀτόμων ἐπιτυγχάνεται διὰ νόμων, ὁ καθορισμὸς τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ μέλημα τῆς Ἠθικῆς. Διότι ἡ Ἠθικὴ διδάσκει, κατὰ ποῖον τρόπον ἐνεργοῦν τὸ ἄτομον δύναται νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς προσανατολισμούς, τοὺς ὁποίους θέτει ἡ ἀνθρωπίνῃ κοινωνία ὡς τέρμα τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς καὶ τοὺς ὁποίους ἐρμηνεύει, ὡς εἶδομεν, ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας. Ἐξυπηρετεῖται συνεπῶς ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὴν συμβολήν, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ Ἠθικὴ.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΘΡΗΣΚΕΙΑΝ

Ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῶν, διότι ἢ μὲν Ἱστορία κινεῖται ἐκ τῶν ἔνδον κατὰ σκοποὺς, τοὺς ὁποίους ἡ ἰδία θέτει καὶ οἵτινες νοοῦνται ἐπιτευκτοὶ καὶ πραγματοποιήσιμοι, ἢ δὲ Θρησκεία προσδιορίζει κατευθύνσεις, τῶν ὁποίων τὸ τέρμα νοεῖται εἰς τὸ *Ἐπέκεινα*, δεδομένου ὅτι ἡ λύτρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ ἡ δικαίωσις αὐτῆς ἀπὸ τὴν Θεῖαν κρίσιν, ἅτινα προσδιορίζοντα ὑπὸ τῆς Θρησκείας, πρέπει νὰ ἀναφανῶσι μόνον κατὰ τὴν μετακόσμιον ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ἡ συμβολὴ τῆς Θρησκείας εἶναι λίαν ἐξυπηρετικὴ διὰ τὴν Ἱστορίαν. Διότι ἀπαιτοῦσα ἡ Θρησκεία τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς καθιστᾷ καὶ τὴν κίνησιν τῶν λαῶν ἀνθηροτέραν καὶ ἐπομένως καὶ τὴν πορείαν τῆς Ἱστορίας ἱκανοποιητικωτέραν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ σκοποὶ τῆς Ἱστορίας δὲν τίθενται ἀδιαφόρως πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς Θρησκείας. Ἄν καὶ εἶναι δηλαδὴ οἱ σκοποὶ τῆς Ἱστορίας ὑπόθεσις τῆς γήϊνης ζωῆς, ὅμως ἔχουν τὸν φωτισμὸν τοῦ ἰδεώδους τῆς Θρησκείας καὶ θεωροῦνται ὡς ἀντικατοπτρισμὸς ἐκείνου, διότι μόνον οὕτως τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁδεύει πρὸς τὴν τελείωσιν.

5. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ

Τὸ ὄνομα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἔδωσε τὸ πρῶτον ὁ Γάλλος φιλόσοφος Voltaire (1694-1778) (1). Οὗτος ἐξ αἰτίας τοῦ σεισμοῦ τῆς Λισσαβῶνος (1755) μὲ πολὺν σκεπτικισμόν ἀπεδέχετο τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὸν Rousseau ἐτόνισε τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπτάτομον ἔργον του Essai sur les moeurs et l' esprit des Nations (1756-1767) ἐκθέτων τὴν *ἐξέλιξιν τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας ἐρμηνεύει ταύτην ὡς ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς προόδου καὶ τῆς μορφώσεώς του.*

Αἱ ἀρχαὶ ἐν τούτοις τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας εὐρίσκονται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιότητα. Αἱ κοσμογονικαὶ ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων ἀφ' ἑνὸς καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ παρατηρήσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορικῶν (Ἱεροδότου, Θουκυδίδου, Πλουτάρχου, Πολυβίου), οἵτινες βαθύτερον ἠρεύνησαν τὰ αἷτια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀφ' ἑτέρου, καταδεικνύουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιότης πολλαπλῶς παρουσίασε σκέψεις σχετιζομένας μὲ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας καὶ ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἔδωσε κατ' ἐξοχὴν σοβαρὸν περιεχόμενον εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας. Περαιτέρω ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν ταύτης μνημονεύομεν τοὺς σπουδαιότερους ἐκπροσώπους τῆς ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς σκέψεως.

Α'. ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ἐξετάζοντες τὴν συμβολὴν τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως τῆς Ἀρχαιότητος εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἀποδεικνύομεν παραλλήλως ὅτι δὲν εὐσταθοῦν αἱ ἀντιλήψεις ἐκείνων, οἵτινες θεωροῦν ὅτι οὐδεμία ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐξυπηρέτησις ἐγένετο διὰ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας.

Τὴν ἀποψιν ταύτην διετύπωσαν, ὡς ἀναφέρει ὁ Wilhelm Nestle (2), κυρίως οἱ: Eucken (die Lebensanschauungen der grossen Denker, 1902 σ. 39 καὶ 148), Dilthey (Einleitung in die Geisteswissenschaften. 1922 I σ. 258), Heussi (vom Sinn der Geschichte II. 1930, σ. 5) καὶ ἄλλοι ὡς ὁ Oswald Külpe (Einleitung in die Philoso-

(1) Oswald Külpe : Einleitung in die Philosophie. 1928, σ. 182.

(2) Archiv für Geschichte der Philosophie, Bd 41 - 1932, σ. 80-114.

phie. 1928, σ. 132). Στηρίζονται δι' οὗτοι ὡς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν ὑπῆρχον εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας αἱ σχετικαὶ προϋποθέσεις, δι' ὃν λόγον καὶ δὲν διατυπώθη παρ' αὐτῶν περιεχόμενον ἑναρμονιζόμενον πρὸς τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Κυρίως δὲ ἰσχυρίζονται οὗτοι τὰ ἑξῆς (²):

α) Ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διακρίνοντες πάντα μὴ Ἕλληνα ὡς βάρβαρον δὲν ἐθεώρησαν τὴν ἀνθρωπότητα ὡς συνανήκουσαν εἰς μίαν ἐνότητα καὶ συνεπῶς δὲν παρουσίασαν τὴν δυνατότητα τῆς ἐξετίσεως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ὁλοκλήρου τῆς οἰκουμένης.

β) Ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἀποψις τῆς μοναδικότητος τοῦ περιεχομένου τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλ' ἐπίστευον εἰς τὴν περιοδικὴν ἐμφάνισιν τούτου.

γ) Ὅτι δὲν ἀπεδέχθησαν τὴν ἀποψιν τῆς ἑμμόνου αὐτοεξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Τοῦτο δὲ καταδεικνύει ὅτι δὲν κατενόησαν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐφ' ὅσον τὸ νόημα τῆς προόδου καὶ ἐξελίξεως δὲν ἦτο παρ' αὐτῶν συνειδητόν.

Οἱ ἰσχυρισμοὶ οὗτοι ὠδήγησαν τοὺς ἰδίους φιλοσόφους εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι μόνον ἡ ἐμφάνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ διατυπωθῇ τὸ πρῶτον περιεχόμενον τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, ὅστις κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου «ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν» (πρὸς Γαλιάτας 3,24), προσδίδει εἰς τὸ ἔργον «De civitate dei» θρησκευτικοπαιδαγωγικὸν χαρακτῆρα.

Ἐπὶ τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων, ἐφ' ὧν ἐπὶ μακρὸν ἀσχολεῖται ὁ Wilhelm Nestle (²) καὶ ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κ. Βουρβέρης (³), παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

α) εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διέκρινον πάντα μὴ ἑμῶν-λον ὡς βάρβαρον. Διεδηλοῦτο ὅμως ἐκ τούτου ἰδιαιτέρα *ἐθνικὴ συνείδησις*, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτίμησις, ὅπως καὶ εἰς τὸ βον κεφάλαιον ἀνωτέρω ἔχομεν ἀναφέρει, ὄχι μόνον δὲν ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἀλλὰ τοῦναντίον εἶναι ἐπιβεβλημένη καὶ μάλιστα κατὰ τὰς περιπτώσεις ἐκεῖνας, καθ' ἃς — ὡς εἰς τὴν προκειμένην περιπτῶσιν — τὸ περιεχόμενον τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ἔχει σημαντικὴν ἀξίαν. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ ἀνθρωπότης συνανήκει εἰς μίαν ἐνότητα προϋποθέτει τὸ μὲν ἐπικοινωνίαν μετὰ πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ζώντων λαῶν, τὸ δὲ ἱστορικὴν παρουσίαν αὐτῶν. Ἐπ' ἀμφοτέρων ὅμως

(¹) Κ. Βουρβέρης: «Πλάτων καὶ Ἱστορία» Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων. Ἔτος ΣΤ'. 1954, σ. 180-218.

(²) Archiv für Geschichte der Philosophie. Bd 41 - 1932, σ. 80-114.

(³) Κ. Βουρβέρης: «Πλάτων καὶ Ἱστορία», Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων. Ἔτος ΣΤ'. 1954, σ. 180-218.

τοίτων ἀκόμη καὶ σήμερον οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νὰ διατυπώσῃ τὴν γνώμην ὅτι ταῦτα ἔχουν ἐπιτευχθῆ. Διότι καὶ ἂν ἀκόμη ἔχουν ἀποκαλυφθῆ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς, δὲν ἔχει ἐν τούτοις παρ' ὅλων διαδηλωθῆ ἡ ἱστορικότης των. Ἐπὶ τούτοις οἱ μὴ Ἑλληνες δὲν ἀπεκόπτοντο ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ τοῦτο τονίζει ὁ Ἀθηναῖος **Ἀντιφῶν**, ὁ σοφιστής, ὅστις λέγει «φύσει πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καὶ βάρβαροι καὶ Ἑλληνες εἶναι»⁽¹⁾. Ἡ ἐνό- της συνεπῶς τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἦτο ὑπ' αὐτῶν συνειδητή.

β) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν περιοδικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου πολλοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ὑπεστήριξαν, ὡς τοῦτο καὶ περαιτέρω εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ **Ἐμπεδοκλέους** θὰ ἴδωμεν. Ἀρκού- μεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸν **Ἀναξίμανδρον**, ὅστις τὴν περιοδικὴν γένεσιν καὶ φθορὰν διδάξας «φησὶ τῶν ὄντων ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον· ἕκ γὰρ τούτου πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς τοῦτο πάντα φθείρεσθαι. Διὸ καὶ γεννᾶσθαι ἀπείρους κόσμους καὶ πάλιν φθείρεσθαι εἰς τὸ ἐξ οὗ γίνεσθαι»⁽²⁾.

Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ἡ περιοδικὴ ἐμφάνισις σοβαρῶς ὑπεστηρίχθη. Δὲν σημαίνει ὅμως τοῦτο, ὅτι δύναται νὰ δυσφη- μισθῆ ἡ ἐποχὴ μας, ὡς ξένη πρὸς τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστο- ρίας.

γ) Εἶναι τέλος ἀληθὲς ὅτι τὸ ἀνεξέλικτον τοῦ ὄντος ὑπὸ πολλῶν ὑπε- στηρίχθη. Οὕτως ὁ **Ἀναξίμανδρος** «ἔφασκεν τὰ μὲν μέρη μεταβάλλειν, τὸ δὲ πᾶν ἀμετάβλητον εἶναι»⁽³⁾.

Ὁ Ἀβδηρίτης **Δημόκριτος** ὁμοίως «ὑπεστήσατο τὸ πᾶν ἄπειρον διὰ τὸ μηδαμῶς ὑπὸ τινος αὐτὸ δεδημιουργησθαι, ἔτι δὲ καὶ ἀμετάβλητον αὐτὸ λέγει»⁽¹⁾.

Ὁ **Ἀναξαγόρας**, ὁ Κλαζομένιος, λέγει ἐπίσης : «Πάντα γὰρ τὰ ὁμοιο- μερῆ, οἷον ὕδωρ ἢ πῦρ ἢ χρυσόν, ἀγέννητα μὲν εἶναι καὶ ἀφθαρτα, φαί- νεσθαι δὲ γινόμενα καὶ ἀπολλύμενα συγκρίσει καὶ διακρίσει μόνον, πάντων μὲν ἐν πᾶσιν ἐνόντων, ἐκάστου δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν αὐτῷ χαρακτηριζομένου»⁽¹⁾. Ὁ **Ξενοφάνης** ἐκ Κολοφῶνος ἐθεώρησεν «ἀγέννητον καὶ ἀίδιον καὶ ἀφθαρτον τὸν κόσμον»⁽²⁾ καὶ ὁ Ἀκραγαντῖνος **Ἐμπεδοκλῆς** «ἤγειτο ἐξ ἀμεταβλήτων τῶν τεσσάρων στοιχείων γίνεσθαι τὴν τῶν συνθέτων σωμάτων φύσιν»⁽³⁾.

Αἱ ἀντιλήψεις ἐν τούτοις αὗται, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἀμετάβλητον τῶν στοιχείων, οὐδεμίαν δυσθυμίαν παρουσιάζουν διὰ τὸν φιλόσοφον τῆς Ἱστορίας, διότι οὐδεμίαν ἐπιρροὴν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Τοῦναντίον οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, ὡς εἶναι γνωστόν, διεμόρφωσαν κοι-

(1) Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. II. 1956, σ. 953 (10), 94 (20), 15 (18).

(2) Hermann Diels: ὁμοίως I 1954 σ. 85 (1), 81 (10), 124 (26), 289 (38).

νωνικόν βίον υποκείμενον εἰς ἐξέλιξιν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐρεύνης τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς :

αα) Ὅτι ἀνέπτυξαν οὗτοι πνευματικὸν κόσμον, ὅστις δὲν ἔχει ὡς ὑπίθεσιν μόνον τὸ ἄτομον ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον. Ἀνέπτυξαν δηλαδὴ ἐπιστήμιας, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐπὶ μέρους ατόμου, ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμιας, αἵτινες θεραπεύουν καὶ καλλιεργοῦν τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Οὕτως ἂν ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ατόμου τὸ μὲν γίνεται ἐρευνα διὰ τῶν διατυπωθεισῶν τότε γνώσεων τῆς ψυχολογίας, τὸ δὲ ἐπιτελεῖται ἠθικῶς ὁ προσδιορισμὸς αὐτοῦ, παραλλήλως ἀναπτύσσεται ἡ πολιτικὴ, ἥτις ἀσχολεῖται μὲ μίαν πτυχήν τῆς ζωῆς τῆς δλότητος καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἀφ' ἑνὸς μὲν προσδιορίζεται ἡ κοινωνικὴ ὑφὴ ταύτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ρυθμίζεται ἠθικῶς ὁ τρόπος τῆς διαβιώσεως ⁽¹⁾. Τοῦτο δὲ βαθμηδὸν ἐπιτελεῖται. Ὁ ἴδιος ὁ **Ἐμπεδοκλῆς** διδάσκει τοῦτο ἀποδεχόμενος ὅτι οἱ θεοὶ οὐχὶ ἐξ ἀρχῆς ἀλλὰ βαθμηδὸν τὰ πάντα εἰς τοὺς θνητοὺς ἀποκαλύπτουν («οὔτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ὑπέδειξαν, ἀλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον» ἀπόσπ. 18).

ββ) Ὅτι διεμόρφωσαν οὗτοι ἐπίσης τὴν κοινωνικὴν ὑπόστασιν τῆς «πόλεως», ἥτις ὡς πολιτικοκοινωνικὴ συγκρότησις δὲν παρουσιάζει μόνον φυσικοὺς δεσμοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἥτοι κατάστασιν παρατηρουμένην καὶ εἰς πρωτογόνους λαοὺς, ἀλλὰ καὶ πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις, αἵτινες ἀποτελοῦν αἰτίαν νὰ ἀναγνωρίζεται τὸ ἑλληνικὸν γένος ὡς φορεὺς τοῦ πνεύματος ⁽²⁾. Πραγματοποιοῦνται δὲ καὶ αἱ πολιτιστικαὶ αὗται ἐκδηλώσεις ἐπίσης βαθμηδόν.

γγ) Ὅτι ὅπως καὶ διὰ τοὺς ἄλλους φιλοσοφικοὺς κλάδους τοιούτοτρόπως καὶ διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας εὐρίσκομεν εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀρχαιότητος ἀξιοθαυμάστους θεωρίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύεται ὁ πολιτικὸς βίος ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἀξιών. ⁽³⁾ Καὶ ὡς εἶναι φυσικὸν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου αὗται περισσότερον ἀνυψοῦνται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἀπορις τῆς ἐξελέξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ αἱ περὶ τούτου θεωρίαι δὲν ἦσαν ξένα καὶ ἀγνωστοὶ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ὁ Nestle μάλιστα παραδεχόμενος ὅτι ἡ Ἑλλὰς τῆς ἀρχαιότητος πολλαπλῶς διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῆς ἐξυπηρέτησε τὴν φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας στηρίζει τοῦτο εἰς τὰ ἐξῆς :

α) Ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι Ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαιότητος (Ἡρόδοτος, Θου-

⁽¹⁾ Max Wundt: Der Gedanke des Volkstums in der Geschichte der Philosophie (Ganzheit und Struktur von Otto Klemm und Hans Volkelt). 1934. III, σ. 9-11.

⁽²⁾ Wilhelm Dilthey: Einleitung in die Geisteswissenschaften. 1933, σ. 21, 96, 215-285.

κυδίδης κλπ.) ήρμήνευσαν τὰ γεγονότα τῆς Ἱστορίας μὲ βαθυτέραν σκέψιν.

b) Ὅτι ἦτο σεβαστὴ ἡ ἀντιλήψις τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἣτις διαφαίνεται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν μυθικὴν σύλληψιν τοῦ Ἡσιόδου, ὡς τοῦτο περαιτέρω θὰ ἐξετάσωμεν.

c) Ὅτι καὶ τὸ ἰδανικὸν πνεῦμα τῆς συγχρόνου Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἐκαλλιεργήθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ δὴ ὑπὸ τῆς Πλατωνικῆς καὶ Στωικῆς Φιλοσοφίας, ἣτις παρουσίασε τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ.

d) Ὅτι καὶ τὸ νόημα τῆς προσωπικότητος ὡς φορέως κοινωνικοῦ πνεύματος καὶ ὡς ὁδηγούσης εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἐπίσης ἀγνωστον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι.

Γενικῶς εἶναι ἀβάσιμοι αἱ ἀντιλήψεις ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν συμβολὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ περιεχομένου τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι συστηματικὰς γνώσεις ἐπὶ ταύτης δὲν παρέσχεν αὕτη, αἱ διατυπωθεῖσαι ἐν τούτοις σχετικαὶ θεωρίαι εἶναι ἀξιόλογοι.

Ἐπιδιώκοντες ἤδη τὴν συμβολὴν ταύτην περισσύτερον διὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἀντιλήψεων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἀρχαίας σκέψεως νὰ καταδείξωμεν, μνημονεύομεν περαιτέρω τὰς χαρακτηριστικωτέρας διδαχὰς τούτων. Πρὸς τοῦτο ἐξετάζομεν τὴν προσγενομένην ἐξυπηρέτησιν ὑφ' ἐκάστου τῶν σταδίων τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἤτοι τῆς Ἴωνικῆς, προσωκρατικῆς, τῆς τῶν σοφιστῶν καὶ τῆς ὀρθοῦ φιλοσοφίας.

Σπέρματα ὅμως τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας εὐρίσκομεν ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Ἡσιόδον ἤτοι εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς Ποιήσεως καὶ Φιλοσοφίας, δεδομένου ὅτι πρότερον ἐν ποιήμασιν ἐξέφερον οἱ Φιλόσοφοι τὰ δόγματα καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν (Ὁρφεὺς καὶ Ἡσίοδος κ. ἄ.) (1). Εἰς ταῦτα δὲ τὰ ποιήματα κυρίως θίγονται προβλήματα κοσμογονίας. Ἐρμηνεύων ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν «Θεογονίαν» τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου λέγει τὰ ἐξῆς (2) :

«Ἦτοι μὲν πρώτιστα χάος γένητ', αὐτὰρ' ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
[ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφέντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης]
ἠδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
λυσιμελής, πάντων δὲ θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ Χάεος δὲ Ἐρεβὸς τε μέλαινά τε Νύξ ἐγένοντο,
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρη ἐξεγένοντο,
[οὓς τέκε κυσαμένη Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.]

(1) Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. I. 1954, 80,9.

(2) Ἡσίοδος: Θεογονία, στ. 116-148.

Γαῖα δέ τοι πρότον μὲν ἐγείνατο Ἴσον ἑαυτῇ
 Οὐρανὸν ἀστερόενθ', ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτοι,
 ὄφρ' εἴη μακάρεσσι θεοῖς ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ.
 Γείνατο δ' Οὖρεα μακρὰ, θεῶν χαρίεντας ἐναύλους,
 [Νυμφαίων, αἳ ναίουσιν ἀν' οὖρεα βησσήεντα,]
 ἥ δὲ καὶ ἀτρύγετον πέλαγος τέκεν, οἴδματι θυῖον
 Πόντον, ἄτερ φιλότητος ἐφιμέρου· αὐτὰρ ἔπειτα
 Οὐρανῷ εὐνηθεῖσα τεκ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην,...

Κατὰ ταῦτα ἡ κοσμογονία ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Χάους, μετὰ τοῦτο δὲ ἐγένοντο ἡ Γῆ, ἥτοι τὰ ἔγκατα τῆς Γῆς, ὁ Τάρταρος καὶ ὁ κίλλιστος μεταξὺ τῶν ἀθανάτων θεῶν Ἔρωσ. Ἐκ τοῦ Χάους ἐγεννήθη τὸ Ἔρεβος, ἡ μέλαινα Νύξ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ὁ Αἰθήρ καὶ ἡ Ἡμέρα. Μετὰ τοῦτο ἡ Γῆ ἐγέννησε τὸν ἑναστρον Οὐρανὸν Ἴσον ἑαυτῇ ὡς ἀσφαλῆ κατοικίαν τῶν θεῶν, τὰ ὄρη καὶ τὸν Πόντον. Ἐκ δὲ τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ ἐγεννήθη ὁ Ὠκεανός, οἱ Τιτᾶνες, οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες. Περαιτέρω ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν Θεογονίαν ἀναφέρει τὴν διαδοχικὴν ἐμφάνισιν τῆς κυριαρχίας τῶν θεῶν ἥτοι τὴν κυριαρχίαν κατ' ἀρχὰς μὲν τῶν Τιταίων ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ, κατόπιν τοῦ Κρόνου, ὅστις ἀνέτρεψε τὸν Οὐρανόν, καὶ τέλος τοῦ Διός, ὅστις ἐν συμμαχίᾳ μὲ τὸς ἀδελφούς του, τοὺς Κρονίδας, κατέβηλε τὰς μέχρι τότε ἀχαλινώτους δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ τὰς ὑπέταξεν εἰς τοὺς κανόνας τῆς τάξεως.

Ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ **Ἡσιόδου** ἐρμηνείας τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου συνάγομεν τὰ ἑξῆς διδάγματα :

α) Ὅτι διδάσκων οὗτος τὴν γένεσιν τῶν πάντων ἐκ τοῦ Χάους ἀποδέχεται τὴν **ἐξέλιξιν τῶν πάντων ἐκ τινος ἀρχῆς**. Διὸ καὶ ὁ Παρμενίδης θεωρεῖ ἀργότερον τὴν γένεσιν ταύτην **πρώτιστον πάντων** (1).

β) Ὅτι θεωρεῖ τὴν πορείαν τῆς δημιουργίας χωροῦσαν διαδοχικῶς **πρὸς τὸ φῶς** (Ἔρεβος - Νύξ - Οὐρανός).

γ) Ὅτι διαπιστοῖ τὴν κατὰ τὴν πορείαν ταύτην διὰ τῆς ἀνθρωποποιήσεως τοῦ ἔρωτος συμβολὴν **δημιουργικῆς τινος δυνάμεως**, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας βαίνει ἡ ἐξέλιξις πρὸς τὸ τελειότερον. Καὶ ναὶ μὲν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ μύθου τοῦ Ἡσιόδου περὶ τῆς διαδοχικῆς ἐμφάνισεως τῶν πέντε ἀνθρωπίνων γενῶν (2), ἅτινα προσδιορίζονται κατὰ τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ χρυσοῦ, ἀργυροῦ, χαλκοῦ καὶ σιδηροῦ μετάλλου, καταδεικνύεται ἡ βαθμιαία πτώσις, δεδομένου ὅτι παρουσιάζεται ἐξέλιξις ἐκ τῆς πρώτης φάσεως, τοῦ χρυσοῦ, καθ' ἣν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κρόνου ἐπεκράτει ἡ μακαριότης καὶ ἡ εὐδαιμονία, πρὸς τὴν τελευταίαν, τοῦ σιδηροῦ, τὴν συν-

(1) Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker I. 1954, σ. 243, 6-15.

(2) Ἡσιόδου: Ἔργα καὶ ἡμέραι, στ. 109-201.

ειδητήν πλέον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν ἐπεκράτει ἡ βία καὶ ἡ ἀδικία. Παρὰ τὴν βαθμιαίαν ὁμῶς ταύτην πτώσιν διαδηλοῦται καὶ ἄλλη ἐσωτερικὴ τάσις πρὸς ἀνύψωσιν, δεδομένου ὅτι ἡ ἐξέλιξις χωρεῖ πρὸς βαθμίδα, ἐνθα ἡ φύσις τοῦ σιδηροῦ, ἥτοι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀσκεῖ κυριαρχίαν ⁽¹⁾. Αἱ συμβουλαὶ τοῦ ποιητοῦ *Ἡσιόδου* περὶ τῆς ἐξουδετερώσεως τῆς ἀδικίας καὶ αὐθαιρεσίας καὶ περὶ τῆς ἐδραιώσεως τῆς ἐργασίας καὶ θεοσεβείας (στ. 202—341) καταδεικνύουν τὰ ἐρείσματα τῆς νέας τάξεως, ἣτις ἀναλαμβάνεται κατὰ τὴν κυριαρχίαν ταύτην ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν δηλαδὴ προσβλέπονται τὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς ἐξελίξεως τελειότερα ἐξ αἰτίας τῆς κυριαρχίας κατ' αὐτὰ τοῦ κράτους τοῦ Θεοῦ, ὑποφώσκει παραλλήλως ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ ἡ *πολιτιστικὴ ἀνέλιξις*, ἣτις ἔχουσα ὡς κίνητρον τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καταδεικνύει τὴν βαθμιαίαν ἐμφάνισιν τοῦ φωτὸς τῆς συνειδήσεως. Ἡ ποίησις τοῦ *Αἰσχύλου* διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τοῦ Προμηθέως δεσμώτου, ἐρμηνεύει καὶ διαδηλώνει τὴν προσπάθειαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀνύψωσιν.

Τὸ κυριώτερον συνεπῶς γνῶρισμα τοῦ περιεχομένου τῆς ποιήσεως τοῦ *Ἡσιόδου* εἶναι ἡ ἀποδοχὴ ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου *αὐτοδυνάμου προοδευτικῆς ἐξελίξεως*.

Σαφέστερον ὁμῶς διαδηλοῦται ἡ τάσις αὕτη εἰς τὴν *Ἰωνικὴν Φιλοσοφίαν*. Αὕτη ἂν καὶ θεωρηθῶς ἀρχὴν τοῦ παντὸς ὕλικόν τι στοιχεῖον, ἀποδέχεται ἐν τούτοις τοῦτο ὀπλισμένον διὰ τῶν γνωρισμάτων τοῦ λόγου καὶ οὕτως καθιστᾷ σαφὲς ὅτι ἡ *ἔλλογος ὕλη* διὰ τῆς αὐτοδυνάμου προοδευτικῆς ἐξελίξεως, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ, ἀποτελεῖ πηγὴν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἀποσιμῶς αὕτη ἐρμηνεύει τὸν συγκερασμὸν τῶν δύο ἐξελίξεων — τῆς καταπτώσεως καὶ τῆς ἀνεξίξεως — διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεϊκοῦ στοιχείου τοῦ Λόγου εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς δημιουργίας («καὶ ἐν τῷ ὄλω δέ τινες αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) μεμεῖχθαί φασιν, ὅθεν ἴσως καὶ *Θαλῆς* φήθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι». *Ἀριστοτέλους* περὶ ψυχῆς Α. Β, 411 α 7), ἀφ' ἑτέρου δὲ — διὰ τῆς λειτουργίας τῶν γνωρισμάτων τοῦ λόγου — τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς κατὰ τὸ ὄριμον στάδιον τῆς ἐξελίξεως ἐν ἐνεργείᾳ λειτουργίας τοῦ σύμπαντος.

Περαιτέρω ἀναφέρομεν τὰ κύρια γνῶρισμα τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Σχολῆς Μιλῆτου ⁽²⁾, προκειμένου νὰ διαπιστώσωμεν τὴν συμβολὴν αὐτῶν εἰς τὰ προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας.

Ὁ *Θαλῆς* θεωρῶν ὡς ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ ὕδωρ ἀναζητεῖ τοῦτο εἰς τὴν φύσιν, διότι ἐκεῖ ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, κινουμένη ἀπὸ κοσμογονικὰ διαφέροντα, δοκιμάζει τὴν γοητεῖαν τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος.

⁽¹⁾ Κ. Βουρβέρη: Πλάτων καὶ Ἱστορία. Περιοδικὸν «Πλάτων». 1954, σ. 182.

⁽²⁾ Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. I. 1954, σ. 80, 89, 95.

Ὁ **Ἀναξίμανδρος**, κινούμενος ἀπὸ τὰ ἴδια διαφέροντα, «ἀρχὴν... εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον» ἦτοι ἔθεσεν ὡς αἰτίαν τοῦ παντὸς μεταμορφωτικὴν καὶ ὑπερβατικὴν ἀρχὴν ἀπρόσιτον ὡς ἄπειρον διὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ **Ἀναξίμανης** τέλος ἔθεσεν ὡς ἀρχὴν τὸν αἴρα καὶ «ἀπεφίνατο ἐκ τούτου πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς αὐτὸν πάντα ἀναλύεσθαι».

Ὅπως παρατηροῦμεν ὅτι ἐνῶ ὁ **Ἀναξίμανδρος** προχωρεῖ περισσότερο τοῦ **Θαλοῦ** ἀναζητῶν τὴν ἀρχὴν πέραν τῶν πεπερασμένων, ὁ **Ἀναξίμανης** αὐτοσυγκρατούμενος εἰς τὴν σκέψιν του ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ὑποστάσεως τοῦ αἴρος, διότι οὗτος εἶναι μὲν στοιχεῖον τῆς φύσεως, ὡς καὶ τὸ ὕδωρ, ἔχει ὅμως μεγαλυτέραν ἰκανότητα ἐκείνου, δεδομένου ὅτι συγκρατεῖ δλόκληρον τὸ σύμπαν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἡ ψυχὴ, ἀλλ' οὔσα, συγκρατεῖ τὸ σῶμά μας.

Ὑπερτερεῖ συνεπῶς ἡ Ἴωνικὴ σκέψις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἡσιόδου, διότι, ἐνῶ ὁ **Ἡσιόδος** διὰ τῆς διαδοχῆς τῶν θεῶν ἐρμηνεύει μυθολογικῶς τὴν κοσμογονίαν, οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι ἐν εἴδει ὕλης, αἰωνίου καὶ μονίμου, τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ ὡς κοσμογονίαν τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς παρεδέχθησαν. («Τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνας φήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γὰρ ἔστιν ἅπαντα τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασιν εἶναι τῶν ὄντων, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίνεσθαι οὐδὲν οἶονται οὔτ' ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως αἰετὸς ἀσφζομένης»). (Ἀριστοτέλους: Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α. β. 988 b. 8 - 15). Τὴν ὑλικὴν ταύτην ἀρχὴν εὐρίσκομεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν **Φερεκύδην** τὸν Σύριον (584 - 499), ὅστις ἐθεώρησε τὸ ὕδωρ ὡς πρώτην ἀρχὴν τοῦ παντὸς χαρακτηρίσας μάλιστα τοῦτο κατὰ τὴν διδαχὴν τοῦ Ἡσιόδου ὡς **χάος**. Εἶναι ὅμως, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ ἀρχὴ αὕτη ἔλλογος, διὸ καὶ θεωρεῖται ὡς πηγὴ δημιουργίας.

Τὰ δὲ **συμπεράσματα**, ἅτινα συνάγομεν ἐκ τῆς **Ἴωνικῆς Φιλοσοφίας** ⁽¹⁾ καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀρχῆς τῆς ἔλλογου ὕλης καὶ ἅτινα καταδεικνύουν τὴν θέσιν αὐτῆς ἐναντι τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Ὅτι ἐμφανίζεται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὁ ὡς ἀνω **συγκερασμὸς** ἦτοι ἡ ἐξέλιξις τοῦ κόσμου ἐκ τινος καταστάσεως, ἣτις προσδιορίζεται ἐν παντὶ ἐκ θεϊκῶν δυνάμεων, πρὸς ἄλλην κατάστασιν, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος ἀναλαμβάνει χρέη καὶ μερίμνας. Παρουσιάζεται δηλαδὴ ἐξέλιξις, καθ' ἣν τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁδηγεῖται πρὸς τὸν προορισμὸν του.

β) Ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ κόσμου διαρκὴς **γένεσις**.

(1) Ἰ. Θεοδωρακοπούλου: Μαθήματα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων. 1952, σ. 12 - 19.

γ) "Ότι ὅπως κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἑσιόδου ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου ἀποδίδεται εἰς ὄρισμένας **μυθικὰς δυνάμεις** καὶ ἡ διαδοχικὴ κυριαρχία τῶν δυνάμεων τούτων, ἐμφανιζομένη ὡς γενεαλογικὴ ἀκολουθία τῶν θεῶν, ἀντικατοπτρίζει τὴν **ἐξέλιξιν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου**, τοιοῦτοτρόπως καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἰωνικῆς Φιλοσοφίας παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: **Πρῶτον** ὅτι ἐκ τοῦ ἑνὸς ὑλικοῦ στοιχείου δημιουργεῖται ἡ πολλότης τῶν ὄντων καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἐξέλιξις χωρεῖ ἀπὸ τὸ Χάος εἰς τὸν Κόσμον, δεδομένου ὅτι τὸ ἐν τοῦτο εἶναι ἔλλογον στοιχεῖον, ὅπερ διὰ μέσου τοῦ χρόνου καὶ ἐν τῇ ἐξελίξει καταδεικνύεται ὡς πρώτη αἰτία ἐνυπάρχουσα εἰς τὰ ἴδια ὄντα. Εἰς τὸ ἐν δηλαδὴ τοῦτο ἀναζητεῖται ἀπὸ τοὺς Μιλησίους λογικῶς ἡ ἀρχὴ δι' ὅλα τὰ ὄντα καὶ προσβλέπεται αὕτη ὡς κάτι μόνιμον καὶ σταθερόν, τὸ ὁποῖον διαρκῶς προκαλεῖ τὰς μεταβολὰς τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων χωρὶς νὰ ἐξαλείφεται. **Δεύτερον** ὅτι ἡ ἐκ τῆς μιᾶς ἀρχῆς προκαλουμένη μεταβολὴ ἀποσαφηνίζεται ὡς δημιουργικὴ ἐκδήλωσις καὶ τοῦτο ἀντικατοπτρίζει πάλιν τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω **θεμελιούται ὑπὸ τῶν Ἰόνων ἡ κοσμογονία ἐπὶ αὐτοδυνάμου ἀρχῆς καὶ ἡ ἐξέλιξις ταύτης συμβολίζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ φωτὸς τῆς συνειδήσεως.**

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὴν περαιτέρω φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν διαδηλοῦται ἡ ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως.

Οὕτως εἰς τὴν **Προσωκρατικὴν Φιλοσοφίαν** διατηροῦνται μὲν τὰ διαφέροντα πρὸς τὴν κοσμογονίαν, παραλλήλως ὅμως ἀποδεικνύεται ὅτι βαθμηδὸν **ἀπελευθεροῦται ὁ Λόγος ἀπὸ τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον** καὶ ὑπὸ τὴν κατάστασιν ταύτην ἐκτιμᾶται οὗτος ἰδιαιτέρως ὡς **παράγων ρυθμικῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου** (1). Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, τῶν ὁποίων τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα μνημονεύομεν, καταφαίνεται τοῦτο. Οὕτως ὁ **Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος** (570 - 480) περίπου π. χ.) διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξίν ἑνὸς **Θεοῦ**, ὅστις ὡς μέγιστος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν ὑπόστασιν τῶν θνητῶν οὔτε ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς σκέψεις τούτων.

«Εἷς Θεὸς ἓν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὔδ' ἔννημα» (2).

Οὗτος ὢν καθ' ὅλοκληρίαν πνεῦμα τὸ πᾶν ἀντιλαμβάνεται, («οὔλος ὄρᾱ, οὔλος δὲ νοεῖ, οὔλος δὲ τ' ἀκούει» Σεξ. ὁ Ἐμπ. πρὸς Μαθ. 9, 144) καὶ τὰ πάντα ἄνευ κόπου διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος κρατεῖ. («Ἄλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει») (3). Οἱ ἄνθρωποι ὅμως, λέγει ὁ Ξενοφάνης, ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν γνωρίσματα τῆς ὑποστάσεώς

(1) Ἡμέτερον: Σχέσις αἰσθήματος καὶ νοήματος, 1947, σ. 14 - 24.

(2) Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker I, 1954, σ. 135, 135.

των, ὅπως καὶ τὰ ζῷα, εἴαν εἶχον τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως, διὰ διεπίπλων τοὺς θεοὺς κατὰ τὴν ὑπάστασίν των. Λιὰ ἡ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων προσωποποιήσις τῶν θεῶν εἶναι ἐπιβεβαιωμένη.

(« Ἄλλ' οἱ βροτοὶ δοκέουσι γεννᾶσθαι θεοὺς,
τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε »)
« Ἄλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες (ἵπποι τ') ἢ λέοντες
ἢ γράψαι χεῖρεςσι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίως
καὶ (κε) θεῶν ιδέας ἔγραφον καὶ σώματα ἐποιοῦν
τοιαῦθ οἷον περ καὶ οἱ δέμας εἶχον (ἕκαστοι) »
(* Ἀπόσπ. 14, 15) (1).

Ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος (580 - 500) ἰδιατέρως ἐκτιμῶν οὐχὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ γίνεσθαι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ζωῇ ἐκδήλωσιν ἐπιζητεῖ τὸ μὲν τὴν καθημερινὴν αὐτοεξέτασιν (« πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη; »), τὸ δὲ τὴν ὑφ' ἑκάστου ἀνάληψιν εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν καταλλήλου τρόπου ἐνεργείας πρὸς τε τὸν ἑαυτὸν του ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ὅστις ἰδίως διὰ φανερόν τι ἡρεμίαν καὶ καθαρότητα ψυχῆς. Τὰ ὑπὸ τῶν **Πυθαγορείων** διασωθέντα **ἀκούσματα** καὶ σύμβολα (2), ὡς: « Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν » (οὐχὶ πρὸς ἄδικον κέρδος χωρεῖν), « Μὴ καρδίαν ἐσθλεῖν » (να μὴ λυπῶμεν μὲ ἀνίας τοὺς ἑαυτοὺς μας), « Μὴ τὸ πῦρ τῇ μαχαίρᾳ σκαλεύειν » (να μὴ διερεθίζωμεν τὸν ὀργισμένον), « Στέφανον μὴ τίλλειν » (να μὴ βλιάπτωμεν τοὺς νόμους, οἵτινες κοσμοῦν μὲ στέφανον τὴν πολιτείαν), « Τὰς λεωφόρους μὴ βαδίζειν » (να μὴ ἀκολουθῶμεν τὴν γνώμην τῆς μάξης), « Μὴ ἀποδημοθῶντα ἐπιστρέφειν » (κατὰ τὸν θάνατον να μὴ ποθῶμεν τὴν ζωὴν) κ. τ. τ., καταδεικνύουν ὅτι εἰς τὴν σύνεσιν καὶ δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου εἰσέλασσεται τὸ ἀγαθὸν τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἡράκλειτος ἐξ Ἐφέσου (540 - 480) ἀναγνωρίζων τὴν μειονεκτικὴν θέσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἔναντι τοῦ ὑπερτάτου Λόγου διδάσκει τὴν διὰ τῆς συμβολῆς τοῦ μεταφυσικοῦ Λόγου δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, σταθερότητος δὲ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν. (Ἦντα πάντα κατ' αὐτὸν κινοῦνται ἀενάως. (« Πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ῥοῆ ἀπεικάζων τὰ ὄντα », λέγει οὗτος, « ὡς δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης ») (Πλάτωνος, Κρατύλος 402 α). Ἡ κίνησις ὅμως τούτων γίνεται κατ' ἐναντιότητα καὶ παλιντροπίαν, ὅποτε ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ ἀναφαίνεται ἡ **ἀρμονία τῆς ἐνώσεως**. (« Τὸ ἀντίξουν

(1) Hermann Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker I. 1954, σ. 182.

(2) Ὁμοίως: σ. 465 - 466.